

Галина ЧУПИЛКО

Підготував до друку ігор Шумей.

Ставлення до релігії та релігійного виховання в сучасному світі досить суперечливе і викликає гострі дискусії як серед педагогів, так і громадськості. Одні пропонують офіційно запровадити вивчення релігії та релігійного виховання в школах, інші виступають проти релігії взагалі та її вивчення у школах зокрема. Перші вважають, що нерелігійне виховання — аморальне, антигуманне; другі — що релігія, церква шкодять людині. Не претендуючи на остаточне вирішення цього питання, ми намагалися на прикладах нашої історії показати, якими повинні бути стосунки школи і церкви, освіти і релігійного виховання.

Перше, що слід відзначити, — церква відіграла велику роль у становленні освіти в Україні на усіх без виключення етапах її розвитку. Починаючи з Київської Русі, з часу введення християнства і зародження шкільництва, саме церква взяла на себе піклування про освіту. За князювання Володимира Святославовича у Києві вже існувала державна школа. Метою її, як зазначав Б. Греков, була не тільки підготовка паламарів і священників, а й освічених людей і державних діячів, здатних підтримувати спілкування з Візантією та іншими країнами. Школа для підготовки духівництва була відкрита Ярославом Володимировичем у Новгороді. У 1086 р. дочка Всеволода Ярославовича Янка заснувала при Андріївському монастирі школу для дівчат (першу в Європі).

При монастирях і церквах створювалися бібліотеки, які сприяли продовженню і поглибленню освіти. Давньоруські князі Ярослав Мудрий, Святослав, Миколай Святоша, Володимир Василькович а також освічені ченці були великими шанувальниками книг і засновували свої бібліотеки. Відомо, що першою на Русі і найбільшою в Європі була бібліотека, заснована Ярославом Мудрим при Софіївському монастирі з найбільшою книгописною майстернею, в якій працювали писарі як духовного звання, так і миряни. Велику роль у поширенні освіти в Україні в XVI—XVII ст. відіграли братські школи. Вони відкривалися при церквах і в XV ст. мали значення не тільки для певної церковної праці, а й оборони своєї батьківської віри. Важливим завданням братств було моральне і церковно-релігійне виховання молоді, бо в ті часи православ'я було головною ознакою національності (слово “православний” означало “русин”). В освіті братства вбачали найкращу зброю для оборони батьківської віри. Тому й відкривали школи спочатку у великих містах (Львів, Вільно), а потім і в менших.

Значення братських шкіл величезне. Як писав І. Огієнко, “церковним братствам належить велика честь найпершого заснування нормальних сталих шкіл, чого до них ніде у благочестивих слов'ян іще не було” (4, с.129). Саме там виховали нове покоління не тільки світських, а й духовних людей. Багато видатних діячів вийшли з братських шкіл. У Львівській, наприклад, учився П. Могила — митрополит київський. Братські школи за власні кошти виховали високоосвічених професорів, які принесли українській церкві та батьківській вірі неоціненну користь. У своїй науці вони схилялися до програм і методів західних шкіл, і це значно підносило їх науковий рівень. Так, у братських школах, крім мов (слов'янської, грецької, латинської, польської), вивчали “7 вільних мистецтв” (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика), що були основою тогочасної європейської освіти. Також до змісту освіти у братських школах входили елементи природничих знань. Цьому сприяли наукові і великі географічні відкриття, які по-новому пояснювали світ і закони його розвитку Дедалі частіше серед нагромаджень

старих теологічних роздумів, які містилися у книгах XVI—XVII ст., зустрічаються й такі, що свідчать про прагнення їхніх авторів розібратися у причинах тих чи інших природних явищ.

Отже, хоча братські школи були церковно-релігійними за суттю, навчання в них мало світський характер. Вони були не стільки опорою православної ортодоксальності, скільки центрами свободолюбних ідей.

В умовах посилення національного гніту провідну роль у культурному житті України також відіграло духовенство, зокрема Києво-Печерська лавра. Виразником контрреформаційного руху, який в XVII ст. поширився в ряді європейських країн, був П.Могила (з 1627 р. архімандрит Києво-Печерської лаври, а з 1632 р. — митрополит), який відіграв велике значення у розвитку освіти в Україні. Восени 1631 р. він відкрив школу, програма якої була близька до програм західноєвропейських колегіумів. У 1632 р. Лаврська школа об'єдналася з Київською братською і її стали називати колегіумом, пізніше — академією. Хоча колегіум розташовувався на території братства, а не Лаври, П.Могила все ж зумів позбавити братство будь-якого істотного впливу на справи колегіуму. Так, викладачами тут були ченці Богоявленського монастиря, ректором — ігумен.

За суттю колегіум — релігійно-церковний заклад, за змістом — світський. Поряд з теологією (богослов'ям) тут вивчалися філософія, риторика, поетика, а в XVIII ст. — фізика, географія. Справа у тому, що міжконфесійні суперечки стимулювали учасників полеміки поглиблювати науковість аргументації.

Крім цього, завдання стояло ширше — не тільки підвищення рівня духовництва, а й підготовка освічених людей, які примножували б славу України і сприяли встановленню миру і злагоди в країні та світі. Таким чином створювалася основа для вдосконалення шкільної освіти.

У зв'язку з цим не зайвим буде згадати і про роль, яку відіграли у розвитку освіти в Україні протестантські та єзуїтські школи.

Відомо, що вони привнесені ззовні і поширювалися з метою посилення католицької віри, часто сприяли денаціоналізації, нівеляції національних культурних особливостей. З іншого боку, вони поштовхували культурно-освітній рух в Україні, давали українській громадськості взірці організації європейської освіти. Крім цього, у народу змінювалося ставлення до латинської і польської мов.

Раніше ці мови виступали засобом окатоличення і полонізації українського народу. Завдяки використанню латинської і польської мов у Києво-Могилянській академії вони перестали сприйматися як виключний атрибут католицько-протестантської освіченості. Вивчення латини давало українцям можливість здобувати вищу освіту в західних університетах і користуватися новітньою західноєвропейською літературою, написаною цією мовою.

Важливе місце у братських школах і працях їх учителів та викладачів Києво-Могилянської академії займало і моральне виховання дітей та молоді. Слід відзначити, що, хоча вчителі братських шкіл були глибоко релігійними людьми, моральне виховання у їхніх вченнях виходило за межі релігійного. Це зумовлено тим, що хоч і християнство міцно увійшло в життя українського народу, проте ще з часів Київської Русі в релігії збереглися елементи старої віри. Крім цього, з перших років встановлення християнства на Русі православна церква намагалася пристосувати християнські звичаї і норми до народних звичаїв, свят, норм суспільного життя. Тому моральне виховання

педагоги XVI—XVII ст. розуміли ширше, ніж релігійне.

Вони розглядали моральні норми не як догми, а правила поведінки в окремих умовах. Так І.Пзель вважав, що людина, яка опинилася у великій скруті, може вкрати, і це не буде вважатися гріхом; люди, зайняті тяжкою працею, можуть не дотримуватися посту. В той же час він вважав великим гріхом відмову батьків від навчання дітей грамоти чи ремесла. У С.Полоцького релігійні моральні мотиви переплітаються з загальнолюдськими поглядами на норми поведінки людини в суспільстві. Він вважав, що в дітей слід виховувати чистоту розуму і тіла, прагнення до гарних дій, любов до батьків і ближніх, привчати до терпіння, утримання, милосердя, миролюбства і покори. “Іфіка ієрополітика”, яка була видрукувана в 1712 р. у Києво-Печерській друкарні, — своєрідне зведення морально-виховних принципів, правил життя і моральної діяльності. Незважаючи на релігійне спрямування, в ній представлена життєва мудрість — норми моральної поведінки, які були відпрацьовані в процесі історичного розвитку українського народу. Таким чином, педагоги XVI—XVII ст. у вихованні підростаючого покоління керувалися загальнолюдськими релігійними вимогами і традиціями, що здавна склалися в Україні. З огляду на вище сказане, постає питання, чи доцільно виховувати дітей і молодь у релігійному дусі?

Більшість європейських педагогів минулого також була християнами, але релігійне виховання в їхніх системах або зовсім відсутнє, або посідає другорядне місце. Винятком були Я.А. Коменський і Й.Г. Песталоцці. Так, Я.А. Коменський за мету виховання визнавав “блаженство з Богом на небі” і одним із завдань виховання дітей вважав релігійне. Вся система Й.Г. Песталоцці проінята християнською любов’ю. Р.Оуен виступав проти втручання церкви у виховну справу молоді. Уроки ж релігії у школах, які він відкривав, замінював бесідами на моральні теми.

Ж.Ж. Руссо вважав, що релігійне виховання слід починати у юнацькому віці, коли людина має певний досвід і розвинутий інтелект. Це впливає з його ідеї вільного виховання, згідно з яким людина сама повинна прийти до Бога.

Головною ж ознакою українського народу завжди була релігійність. Глибоко релігійними були І.Мазепа і П.Могила, Б.Хмельницький та всі козаки. У них висока релігійність поєднувалася з жертвним патріотизмом і мужністю.

Релігійними були такі видатні люди, як Г.Сковорода, Т.Шевченко, К.Ушинський.

Філософія Г.Сковороди мала яскраво виражений ідеалістично-релігійний характер. Він учив, що Бог є Найвища сила, що діє в природі і людині. Засуджуючи прагнення людей до багатства, чинів, тілесної насолоди, він на перше місце ставив духовні блага: сердечний спокій, споглядання природи, мудрість, внутрішню свободу.

Вся творчість Т.Шевченка проінята духом християнської релігії. Відомо, що в “Кобзарі” є ряд творів, написаних на релігійні теми, а також віршовані переклади псалмів. Більше того, з вірою в Бога у Т.Шевченка поєднана любов до України.

Великий вітчизняний педагог К.Ушинський вважав релігію однією з основ виховання, тобто школа повинна виховувати глибоко віруючих християн.

На думку Г.Ващенка, виховання української молоді мусить бути проіняте християнським духом. Потрібно виховувати християнський світогляд і риси характеру, що відповідають евангельським заповітам. Основні погляди цього педагога можна викласти так:

1. Релігійне виховання молоді слід починати з перших років життя людини. У цьому провідна роль належить родині, а головним методом є приклад дорослих.
2. Велике значення у вихованні молоді мають християнські традиції: урочиста вечеря

перед Різдвом і Водохрещем, колядки і щедрівки, великодні звичаї тощо.

3. Велике значення має обладнання хати: образи, прикрашені відповідно до наших традицій вишитими рушниками, лампада перед образами. Це вимагає і певної поведінки в хаті: не вживати брудної лайки, не згадувати чорта, не сидіти в шапці.

4. Важливими засобами релігійного виховання є природа, традиційні релігійні звичаї, церковна музика, релігійна література, мандрівки до відомих монастирів, молитви. Що стосується викладання релігії в школі сьогодні, то таке навчання повинно проводитися людьми, спеціально до цього підготовленими (церковними служителями або випускниками катехитичних закладів). Якщо ж цю справу доручити вчителям, то передусім постраждає Христове вчення.

Більше того, вірити в Бога чи ні — особиста справа кожної людини. Тут не можна нікого силувати, нав'язувати свої релігійні погляди. Наша історія засвідчує, що будь-яке насильство над духовною сутністю людини завдає великої шкоди і їй самій, і державі, і церкві. Прикладами цього може бути надмірна релігійність і шкода, якої завдала церква, наприклад, у середні віки чи в XIX ст. у Російській імперії.

В Україні здавна склалося демократичне ставлення до релігії. Це, зокрема, виявлялося в тому, що батьки ніколи силою не примушували своїх дітей вірити в Бога. В той же час вони на власному прикладі виховували у сім'ї шанобливе ставлення до релігії і віруючих людей. Це виражалося насамперед у поведінці: поважному ставленні до священиків і ченців, скиданні шапки і хрестинні, проходячи повз церкву, шануванні християнських свят тощо.

Релігія і церква існували і існують у нашому суспільстві, це — реальність, частина нашого життя та історії. Тому релігійне виховання повинно стати частиною морально-етичного виховання молоді адже саме Віра є своєрідним містком між знанням і незнанням.

Роль церкви в Україні завжди була великою: вона виховувала в молоді дух єдності та братерства. Ще Г.Ващенко справедливо зазначав: “найміцніше об'єднання, що може існувати між людьми, — це об'єднання на ґрунті релігії, себто об'єднання на ґрунті вірувань, моралі, участі в службі Божій, під час якої віруючі переживають спільне релігійне піднесення” (1, с.178)...

Сьогодні, як і завжди, єдина Христова наука проповідує взаємну любов на Землі: пізнаючи й шануючи один одного, християни різних віросповідань наближуються один до одного. Отже, стосунки між людьми повинні бути засновані не на класовій боротьбі, а на християнській любові!

Використана література:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. — Полтава, 1994.—191 с.
2. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. — Дрогобич, 1997. — С. 1-28—142.
3. Митюров Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI—XVII вв. — М., 1968.—210с.
4. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви, —К., 1993.—284с.